

ПСИХОТРАВМУЮЧИЙ ВПЛИВ ВІЙНИ ЯК ЧИННИК ЗМІН В ОСОБИСТОСТІ ПРАЦІВНИКА СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ

THE PSYCHOTRAUMATIC IMPACT OF WAR AS A FACTOR OF CHANGES IN THE PERSONALITY OF A SECURITY AND DEFENSE SECTOR EMPLOYEE

Метою статті є дослідження особливостей впливу умов війни на особистість працівника сил безпеки та оборони, та визначення психотравмуючого впливу як чинника особистісних змін. Методологічний інструментарій обрано відповідно до мети дослідження, що дозволило проаналізувати теоретичні підходи до розуміння понять психічного стану та психічної травми. Визначено екзистенційний вимір значущості функціонування сектору безпеки та оборони в умовах збройної агресії проти України. Розглянуто Закон України «Про національну безпеку України» та надано визначення таким категоріям як сектор безпеки та оборони. У залежності від цього визначено специфіку виконання професійних обов'язків працівниками сектору безпеки та оборони в мирний та воєнний час. Проаналізовано основні положення моделі розвитку негативних психічних станів, тривалий вплив яких детермінує зміни в структурі особистості через перенавантаження компенсаторних механізмів психіки. Охарактеризовано деструктивні зміни особистості: негативні новоутворення та якості, дезадаптація, дезорганізація поведінки, невротизація; та конструктивні особистісні зміни такі як: активізація особистісного розвитку; переосмислення; нові моделі поведінки та реагування. Визначено вплив умов війни на адаптаційні стратегії, механізми психологічного захисту особистості, а також трансформації базових екзистенційних структур таких як відчуття безпеки, довіри до світу, відчуття контролю й цілісності Я-концепції. Розглянуто сутність поняття психотравми як експозиції до смерті або загрози життю, що має характер патогенного емоційного впливу на психіку. Наукова новизна дослідження полягає в узагальненні наявних сучасних літературних джерел присвячених дослідженню психотравмуючого впливу умов війни на особистість працівників сектору безпеки та оборони, та у визначенні рекомендацій щодо вдосконалення міждисциплінарного підходу програм психологічного супроводу.

Ключові слова: сектор безпеки та оборони, війна, особистісні зміни, психічний стан, психотравматичний вплив.

The article is to study the peculiarities of the influence of war conditions on the personality of a security and defense force employee, and to determine the psychotraumatic impact as a factor of personal changes. The methodological tools were selected in accordance with the purpose of the study, which allowed analyzing theoretical approaches to understanding the concepts of mental state and mental trauma. The existential dimension of the significance of the functioning of the security and defense sector in the conditions of armed aggression against Ukraine was determined. The Law of Ukraine "On National Security of Ukraine" was considered and such categories as the security and defense sector were defined. Depending on this, the specifics of the performance of professional duties by security and defense force employees in peacetime and wartime were determined. The main provisions of the model of development of negative mental states were analyzed, the long-term impact of which determines changes in the structure of the personality due to overloading of the compensatory mechanisms of the psyche. Destructive changes in the personality were characterized: negative neoplasms and qualities, maladaptation, disorganization of behavior, neuroticism; and constructive personal changes such as: activation of personal development; rethinking; new models of behavior and response. The impact of war conditions on adaptation strategies, mechanisms of psychological protection of the individual, as well as the transformation of basic existential structures such as a sense of security, trust in the world, a sense of control and integrity of the self-concept is determined. The essence of the concept of psychotrauma as exposure to death or a threat to life, which has the nature of a pathogenic emotional impact on the psyche, is considered. The scientific novelty of the study lies in the generalization of available modern literary sources devoted to the study of the psychotraumatic impact of war conditions on the personality of security and defense sector employees, and in the identification of recommendations for improving the interdisciplinary approach to psychological support programs.

Key words: security and defense sector, war, personal changes, mental state, psychotraumatic impact.

УДК 159.923

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2025.72.2.16>

Галич М.Ю.

докторка філософії, доцентка кафедри юридичної психології
Національна академія внутрішніх справ

Воєнні дії на території України, що тривають з 2014 року та набули повномасштабного характеру з 2022 року, стали фактором системної трансформації всіх сфер суспільного життя, зокрема діяльності представників сектору безпеки та оборони. У цих умовах психічне здоров'я працівників силових структур постає як ключовий ресурс національної безпеки. Саме вони щоденно перебувають у середовищі підвищеної небезпеки, приймають критичні рішення та несуть відпові-

дальність за життя інших, що робить їх особливо вразливими до дії психотравмуючих чинників.

Особистість працівника сил безпеки і оборони в умовах війни зазнає суттєвих змін: формуються нові захисні механізми, відбуваються зрушення у ціннісній системі, змінюється структура мотивації, емоційного реагування та поведінкових реакцій. Дослідження процесів трансформації особистості під впливом воєнної травматизації дозволяє не лише глибше зрозуміти динаміку

психологічних змін, а й обґрунтувати психопрофілактичні та реабілітаційні заходи для збереження професійної ефективності та психічної стабільності фахівців.

Дослідженням різноманітних аспектів впливу умов війни на особистість займалися низка українських вчених. Дослідженням В. Алещенко, О. Блінов, О. Борисової, І. Бринзи, С. Петриченко, О. Тимченко, Т. Титаренко, М. Беризенко, Т. Цимбал, О. Чабан. Водночас в Україні поки недостатньо опрацьовані цілісні моделі взаємозв'язку між психотравмуючим впливом бойових умов та особистісною трансформацією співробітників силових відомств. Це зумовлює потребу в комплексному міждисциплінарному аналізі, що включає психологічні, соціальні, правові та організаційні аспекти. Таким чином, дослідження зазначеної проблематики є надзвичайно актуальним у контексті зміцнення психоемоційної стійкості та професійного ресурсу особового складу в умовах тривалої воєнної загрози.

В Законі України «Про національну безпеку України» в розділі I, статті 1 надано визначення сил безпеки та оборони, а саме:

– сектор безпеки і оборони – система органів державної влади, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних та розвідувальних органів, державних органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, сил цивільного захисту, оборонно-промислового комплексу України, діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем і відповідно до Конституції та законів України за функціональним призначенням спрямована на захист національних інтересів України від загроз, а також громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки України;

– сили безпеки – правоохоронні та розвідувальні органи, державні органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, сили цивільного захисту та інші органи, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення національної безпеки України;

– сили оборони – Збройні Сили України, а також інші утворені відповідно до законів України військові формування, правоохоронні та розвідувальні органи, органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення оборони держави [7].

Цим Законом визначаються та розмежовуються повноваження державних органів у сферах національної безпеки і оборони, створюється основа для інтеграції політики та процедур органів державної влади, інших державних органів, функцій яких стосуються національної безпеки і оборони, сил безпеки і сил оборони, визначається система командування, контролю та координації операцій сил безпеки і сил оборони, запроваджу-

ється всеосяжний підхід до планування у сферах національної безпеки і оборони, забезпечуючи у такий спосіб демократичний цивільний контроль над органами та формуваннями сектору безпеки і оборони [7].

Аналіз термінів наведених в загальних положеннях Закону України «Про національну безпеку України» свідчить, що сектор безпеки та оборони України становить цілісну систему державних органів, діяльність яких спрямована на забезпечення національної безпеки, захист державного суверенітету, територіальної цілісності, конституційного ладу та правопорядку в державі. До його складу входять Збройні сили України, Національна гвардія, Служба безпеки України, Державна прикордонна служба, Національна поліція, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, а також інші органи спеціального призначення та розвідувальні структури.

У період мирного часу інституції сектору безпеки виконують стабілізаційні, превентивні та правоохоронні функції, що полягають у підтриманні публічного порядку та громадської безпеки, запобіганню й протидії терористичним загрозам, кримінальну юстицію та забезпечення правопорядку та інші. В умовах збройної агресії проти України значущість сектору безпеки та оборони набуває екзистенційного виміру. У воєнний період діяльність цих структур концентрується на безпосередньому протистоянні збройній агресії, забезпеченні територіальної оборони, евакуаційних заходах для цивільного населення, охороні об'єктів критичної інфраструктури та нейтралізації внутрішніх та зовнішніх загроз безпеці держави.

Виконання службових обов'язків представниками сектору безпеки в умовах дії воєнного стану супроводжується високим рівнем стресогенності, специфіка діяльності полягає у допомозі населенню що перебувало під обстрілами та надання допомоги при руйнації інфраструктури, смерть, важкі каліцтва та втрати. Тому важливим є розуміння поняття психічних станів які виникають у відповідь на переживання особистістю впливу травматичного стресу.

Психічні стани – цілісні, тимчасові і динамічні характеристики психічної діяльності. Психічні стани закріплюючись, можуть перейти у стійкі риси особистості. За домінуючим впливом на діяльність і поведінку психічні стани можна розділити на дві групи: позитивні готовність до активних дій, зібраність та ін. і негативні боязнь, сумніви, поганий настрій та ін. Психічні стани викликаються значущими для особистості або ж слабкими, але довго діючими впливами. Психічні стани впливають на процес і досягнення результатів професійної діяльності, на формування особистості [8;11].

При аналізі формування негативних психічних станів вивчаються чинники впливу на особистість, їх характеристика та прояви. Розглянемо основні положення моделі розвитку негативних психічних станів представлено у табл. 1. [2, с. 83]

Таблиця 1

Модель формування негативних психічних станів

Чинники впливу на особистість	Характеристика
Зовнішні	Психологічний клімат, інформаційне навантаження, побутові умови, адаптація до умов професійної діяльності в стресогенних умовах.
Внутрішні	Високий нейротизм; негативна мотивація; дратівливість, депресивність, невротичність, емоційна лабільність; низька емпатія, тощо
Психологічна ситуація	Усвідомлення ситуації як складної, напруженої, загрозливої, конфліктної, критичної, стресової тощо
Негативні психічні стани	Тривога, астения, ригідність, фрустрація, депресія, соціальна фрустрація, агресія та ін.
Наслідки впливу негативних психічних станів	Деструктивні: негативні новоутворення та якості, дезадаптація, дезорганізація поведінки, спілкування, невротизація, втрата цінностей, психосоматика та ін. Конструктивні: активізація особистісного розвитку, переосмислення, нові моделі поведінки, реагування, світогляд, якості та ін.

Під психологічними змінами розуміються як зміни функціонування психічних функцій, так і особистісні реакції на стресову ситуацію. Це можуть бути когнітивні стратегії самовладання – копінг-механізми, або несвідомі захисні механізми (в першу чергу описані в психоаналізі), що спрямовані на зниження травматичності ситуації, а також сприяють адаптації особистості. Ці механізми визначають успішність або неуспішність адаптації людини в новій, суб'єктивно складній ситуації. Перетворення, що відбуваються в обох регуляторних системах (біологічній і психологічній), можуть закріплюватися і бути патологією. До розвитку психологічної (психічної) травми спонукає взаємодія стресової події з умовами внутрішнього порядку (фізіологічним гомеостазом, системою психологічної регуляції особистості), які забезпечують рівень ресурсів. Якщо вимоги середовища перевищують рівень ресурсів, то ймовірність виникнення розладів, пов'язаних зі стресом, різко зростає.

Травматична подія характеризується раптовістю, руйнівною силою, інтенсивністю; часто пов'язана з фактом або загрозою смерті, серйозного тілесного ушкодження; несе людині абсолютно нову інформацію, яку необхідно інтегрувати в попередній життєвий досвід. Отже, у випадку травматичної події людина зустрічається з фізичною смертю, такі події можуть загрожувати життю чи фізичній цілісності людини: поранення, контузії, фізичне травмування; важкі медичні процедури; загибель чи смерть близьких людей, побратимів, мирного населення; картини смерті, поранень і людських страждань; суїциди і вбивства. Такі події з великою ймовірністю призведуть до психічної травми. Ця особливість відображена у п'ятому виданні (DSM-5; Американська психіатрична асоціація), де психотравма визначається як експозиція до смерті або загрози життю, серйозного ушкодження в один, чи більше, з таких способів:

1. безпосереднє переживання травматичної події;

2. перебування свідком подій, які трапилися з іншими;

3. знання того, що травматична подія трапилася із членом сім'ї чи близьким другом – у випадках смерті чи загрози життю члену сім'ї чи другові, якщо ця подія була насильницькою або непередбаченою;

4. переживання багаторазової або надмірної експозиції до нестерпних деталей травматичної події, наприклад, фахівці зі швидкого реагування, які збирають людські останки. Експозиція – безпосереднє зіткнення з якоюсь подією та пов'язані з цим переживання. Дослідники розглядають психотравму і як стан, і як ситуацію чи подію.

У найширшому значенні психотравма – це реакція особистості на психотравмуючі події, такі як війни, терористичні акти, стихійні лиха, нещасні випадки та аварії, фізичне, емоційне і сексуальне насильство, важкі захворювання, ситуації втрати, горя, міжособистісних конфліктів тощо. Психотравма або травма психічна – це будь-яка особисто значуща ситуація або подія, що має характер патогенного емоційного впливу на психіку людини і може, у випадку недостатності захисних психологічних механізмів, зумовити психічні розлади [11].

При будь-якому психотравмуючому впливі можливе порушення найбільш складних форм соціально-детермінованого і відносно стабільного стереотипу реагування людини нанавколишнє, спотворення самоконтролю, самооцінки і, як результат, розвиток неспокійних психічних розладів. Виділяють чотири характеристики травм, здатних переважати психологічні, фізіологічні, адаптаційні можливості людини і зруйнувати захист: 1) подія усвідомлюється, тобто людина знає, що з нею сталося і з якої причини у неї погіршився психологічний стан; 2) стан обумовлено зовнішніми причинами; 3) пережите руйнує звичний спосіб життя; 4) подія викликає жах і відчуття безпорадності, безсилля що-небудь зробити. Порушення, що розвиваються після пережитої психологічної травми, зачіпають всі рівні людського функціонування (фізіологічний, особистісний, рівень міжособистісної і соціально взаємодії), призводять до стійких особистісних

змін не тільки у тих, хто безпосередньо пережив стрес, але й у членів їх сімей. Для визначення травми, як правило, використовують один з трьох напрямів: або визначають травму через події, що її викликають, або через переживання, викликані цією подією, або через наслідки, що проявляються через якийсь час [5, с. 66-67;9;10].

Воєнні дії як екстремальний соціально-політичний контекст справляють комплексний психотравмуючий вплив на особистість працівника ризиконебезпечних професій, змінюючи характер функціонування психіки, мотиваційної, емоційної та ціннісної сфер. Тривале перебування в умовах загрози життю, необхідність ухвалення рішень в умовах невизначеності та обмеженого часу, а також регулярна експозиція до насильства й смертельної небезпеки виступають чинниками, що спричиняють глибокі інтроперсональні зміни.

Згідно з дослідженнями у сфері екстремальної психології, вплив умов війни зумовлює формування адаптаційних стратегій, серед яких провідними виступають механізми психологічного захисту таких як дисоціація, витіснення, проекція, розвиток професійної деформації, посттравматичних змін особистості, а також трансформація базових екзистенційних структур таких як відчуття безпеки, довіри до світу, відчуття контролю й цілісності Я-концепції [3;4;6].

На когнітивно-мотиваційному рівні відзначається переоцінка ціннісних орієнтацій, посилення або, навпаки, редукція значущості альтруїстичних установок, підвищення прагнення до стабільності та особистої захищеності. Емоційна сфера зазнає гіперзбудження або емоційного оніміння, що впливає на міжособистісні взаємини, професійну ефективність і соціальну адаптацію. Важливою умовою превенції негативних особистісних трансформацій правоохоронця є цілеспрямоване створення та розвиток його адаптаційних резервів [1, с. 82].

Доведено, що негативні реакції на психотравмуючі події виникають унаслідок впливу надмірного стресу та неможливості компенсаторних та адаптаційних механізмів захисту психіки впоратися з ними. Це призводить до порушення адаптації в соціумі. Важливим аспектом вирішення цієї проблеми є всебічне та глибоке вивчення стану цих осіб, що дасть змогу оптимізувати вибір відповідних заходів.

Актуалізується питання динаміки особистісної ідентичності, оскільки перебування в умовах війни, часто призводить до змін у життєвому сценарії працівника. У низці випадків можна фіксувати позитивні феномени такі як зростання стресостійкості, посилення ідентифікації з колективною метою, розвиток соціальної зрілості. Водночас

у разі відсутності належного психологічного супроводу виникає ризик стійкої дезадаптації, соціального відчуження та деструктивної поведінки у післявоєнний період.

Таким чином, війна виступає потужним каталізатором глибинних змін особистості працівників сектору безпеки та оборони, що вимагає міждисциплінарного підходу до їх дослідження та розробки комплексних програм психологічного супроводу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Budanova M. Martial law and possible transformations of the policeman's personality. *Ūridična psihologija*. 2023. Vol. 32, no. 1. P. 79–85. URL: <https://doi.org/10.33270/03233201.79> (date of access: 29.04.2025).
2. Галич М. Ю. Особливості динаміки емоційних станів поліцейських-учасників операції об'єднаних сил у реабілітаційний період: дис. канд. психол. наук: 053. Київ, 2020. 207 с. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/17885>.
3. Климчук В.О. Психологія посттравматичного зростання: монографія. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціально та політично психології. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2020.125с
4. Кризова психологія: Навчальний посібник. За заг. ред. проф. О.В. Тімченка. Х.: НУЦЗУ, 2010. 401 с.
5. Лозінська Н. Психотравма як наслідок травматичного стресу в різних напрямках сучасної психології. *Вісник Національного Університету Оборони України*. 2019. № 50 (2). С. 65–73. doi: 10.33099/2617-6858-2019-50-2-65-73.
6. Панок В. Г. Психологічні дослідження в умовах війни: проблеми і завдання. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2023. 5(1). 1–12. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5133>
7. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII: станом на 9 серп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.
8. Пророк Н., Царенко Л., Бойко С. Адаптація, дезадаптація, розлади адаптації: питання термінології. *Грааль науки*. 2021. № 9. С. 373–381. doi: 10.36074/grail-of-science.22.10.2021.66.
9. Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій: Методичний посібник. За загальною редакцією Г. Кісарчук. Київ 2015. 170 с.
10. Romanenko O. Organizational and methodological principles of providing psychological assistance to combatants. *Ūridična psihologija*. 2024. Vol. 34, no. 1. P. 18–25. URL: <https://doi.org/10.33270/03243401.18> (date of access: 29.04.2025).
11. Синявський В., Сергєєнкова О. Психологічний словник/ ред. Н. Побірченко. 2007. 336с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5980/3/O_Serhieienkova_IL.pdf.